

СЭТГЭЛ САНААНЫ ГЭМ ХОР БА ТҮҮНИЙГ
АРИЛГАХ АСУУДАЛ

Ж.Ууганчимэг

ЭЗНУС-ийн Эрх зүйн онолын тэнхимийн
ахлах багш, ахлах дэслэгч

Товч агуулга

Аливаа улсын улс төр, нийгэм, эдийн засаг дахь өөрчлөлт, шинэчлэл нь эцсийн дүндээ хууль болон эрх зүйн бусад актаар дамжин илрэлээ олдог билээ. Хууль бол нийгмийг хөдөлгөгч хүч. Харин тэрхүү хөдөлгөгч хүчнийг залан жолоодох эсэх тухайн нийгмийн эд эс болсон хүн. Энэ үүднээс нь авч үзвэл эрх зүйт төрийн мөн чанар нь хүнийхээ эрх, эрх чөлөөг хэрхэн баталгаажуулан хамгаалснаас ихээхэн хамааралтай юм. 1992 онд батлагдсан Монгол Улсын шинэ Үндсэн Хуулинд хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг ард түмний өмнө тавигдсан эрхэм зорилго хэмээн тунхагласан.

Энэ утгаараа эрх зүйт төрийн хамгийн гол зарчим бол хүний эрх, эрх чөлөөг өндөр түвшинд хангах явдал юм гэдгийг бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн явдал юм. Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай Пакт зэрэг буюу товчхондоо олон улсын Хүний эрхийн Биллд хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хангахын зайлшгүй шаардлагыг заасан байдаг.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд хүний хувийн амьдрал, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүндийг хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөний нэг бүрэлдэхүүн хэсэг хэмээн тодорхойлж хамгаалахаар заасан байна. Эрх зүйт төрийн чухал зорилтуудын нэг бол иргэнийхээ зөрчигдсөн эрхийг аль болох шуурхай, шударга байдлаар сэргээх, учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх механизмыг боловсронгуй болгон хэрэгжүүлэх явдал юм. Иймээс өнөө цаг үед тулгамдсан асуудлын нэг болоод байгаа хүний сэтгэл санааны материаллаг бус гэм хор буюу нэр төр гутаах, гүтгэх гэмт хэрэг үйлдэх явдал, түүнийг арилгах, нөхөн төлүүлэх эрх зүйн харилцааны талаар цогцоор нь авч үзэх шаардлага гарч байна.

Энэ асуудал нь хүний эрх, эрх чөлөөтэй холбогдож туйлын их анхаарал татаж байгаа хэдий ч одоогоор манайд цөөхөн хэдэн судлаачдыг эс тооцвол өөр төдийлөн нухацтай судалсан, хууль тогтоомжид нарийвчлан тусгасан зүйл бага байгаа учраас түүнийг тухайлан авч судлах шаардлага гарч байгаа юм.

Түлхүүр үгс: Нэр төр, алдар хүнд, хохирол, сэтгэл санааны гэм хор, гэм хорын хариуцлага, хүний эрх, эрх чөлөө

Үндсэн хэсэг. Хүний сэтгэл санааны материаллаг бус гэм хор буюу нэр төр гутаах, гүтгэх гэмт хэрэг үйлдэх явдал, түүнийг арилгах, нөхөн төлүүлэх эрх зүйн харилцааны талаар цогцоор нь авч үзэх шаардлага гарч байна. Энэ асуудал нь хүний эрх, эрх чөлөөтэй холбогдож туйлын их анхаарал татаж байгаа хэдий ч одоогоор манайд цөөхөн хэдэн судлаачдыг эс тооцвол өөр төдийлөн нухацтай судалсан, хууль тогтоомжид нарийвчлан тусгасан зүйл бага байгаа учраас түүнийг тухайлан авч судлах шаардлага гарч байгаа юм.

Энэ талаар доктор С.Нарангэрэл “Гэм хор гэж иргэний эрх зүйд иргэний субъектив эрх буюу баялагийг багасгах, устгахыг хэлнэ гэжээ.¹ Хууль зүйн ном зохиол, шүүхийн практикт “хохирол” гэсэн нэр томъёог хэрэглэдэг. Гэм хор ба хохирол гэсэн нэр томъёо нь хоорондоо яг нийцдэггүй.

Гэм хор нь нэлээд өргөн хүрээтэй ухагдахуун бөгөөд эд хөрөнгийн ба эд хөрөнгийн бус гэж хуваагдана.

Эд хөрөнгийн гэм хорын мөнгөн үнэлгээг хохирол гэж нэрлэнэ.

¹ С.Нарангэрэл. “Эрх зүйн эх тайлбар толь” УБ., 2009 он

Эд хөрөнгийн бус буюу ёс суртахууны гэм хор гэж бусад этгээдийн хууль бус үйлдлийн улмаас учирсан зан суртахууны ба бие махбодийн зүдгүүр шаналал гэж тодорхойлсон байна.

Харин доктор Д.Наранчимэг: Гэм хор нь иргэний эрх зүйн хариуцлага үүсэх нэг нөхцөл мөн. ²Гэм хор нь субъектын амин хувийн эрх болон эд хөрөнгийн эрхийг зөрчсөн явдлаар илэрдэг гээд гэм хорыг материаллаг ба материаллаг бус гэж ангилсан байна. Материаллаг бус гэм хорыг дотор нь: - хүний амь нас хохироосон, - хүний эрүүл мэндийг сарниулсан, -хүний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэж ангилалт хийжээ.Түүнчлэн оросын иргэний эрх зүйн тайлбарт “Гэм хор гэдэг нь аливаа эд хөрөнгийн эрх эсхүл материаллаг бус баялагт халдсан болон зөрчигдсөн байдлыг ойлгоно.

Эд хөрөнгийн бус хохиролыг – бие махбодийн хохирол, - ёс суртахууны хохирол гэж хуваадаг” гэсэн байдаг. Мөн Японы эрх зүйн тайлбарт Гэм хор буюу сэтгэл санааны хохирол гэж зөрчил гаргасан, гэм буруутай этгээдийг шийтгэх зорилгоор гомдол гаргагчид шууд учирсан хохиролоос илүү хэмжээний мөнгөн төлбөр олгох шийдвэрийг шүүхээс гаргахыг хэлнэ.

Үүний үр дагавар болох гэм хор, хохирол нь эд хөрөнгийн бус ”өвчин зовлон” учруулах нэмэлт нөхцөлтэйгээр л нэхэмжлэгчийн алдагдал, зардлыг нотолсны үндсэн дээр тооцогдоно” гэсэн байдаг.Дээр дурдсан тодорхойлолтуудаас харахад гэм хор, хохирол гэсэн ойлголтууд нь агуулгын хувьд давхцаж байгаа нь харагдаж байна.

Харин хууль тогтоомжид энэ талаар тусгасан байдлыг хувьд авч үзвэл: Хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй Иргэний хуулийн 227 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт “үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс гарсан зардал, эд хөрөнгийн алдагдал буюу гэмтэл, үүрэг гүйцэтгэгч үүргээ гүйцэтгэсэн бол үүрэг гүйцэтгүүлэгчид зайлшгүй орох байсан орлогыг хохиролд тооцно” гэснээс үзэхэд хохирол гэдэгт хохирогчоос зөрчигдсөн эрхээ сэргээхэд буюу эрх зөрчигдөхөөс өмнөх байдалд эргүүлж оруулахад шаардагдах зардал болон эрх зөрчигдсөний улмаас алдсан орлогыг тодорхойлсон гэж болох байна.

Иргэний хуулийн 497- 514 дүгээр зүйлд гэм хор учруулснаас үүсэх үүргийн харилцааг зохицуулсан байдаг. Хуулинд “гэм хор” гэсэн ойлголтыг тодорхойлж өгөөгүй байгаа боловч гэм хор учруулснаас үүсэх үүрэг нь өөрөө гэрээний бус үүрэгт хамаарах учир гэм хор учирсан явдал нь талуудын хоорондын гэрээний бус харилцаанаас үүсэн гарсан эд хөрөнгийн болоод эд хөрөнгийн бус эрх зөрчигдсөний үр дагавар гэж ойлгож болно. Тэгэхээр гэм хор, хохирол гэсэн ойлголтуудыг яг ижил ойлголт гэж авч үзэх нь тийм ч оновчтой биш байна.

2002 онд батлагдсан Иргэний хуулинд энэ ялгааг нэлээд тод гаргаж өгсөн гэж болох бөгөөд уг хуулийн 227 дугаар зүйлийн 4 дахь хэсэгт зааснаас харахад хохирол бол гэрээний үүргээ биелүүлээгүйгээс нөгөө талд учирсан материаллаг зардал, олох байсан орлого юм. Харин уг хуулийн 228-229 дугаар зүйлд гэм хорыг арилгах ерөнхий нөхцөл, журмыг тогтоосон бөгөөд өмнөх хуулийн ойлголтоос ялгагдах онцлог нь гэм хор арилгах үүрэг нь талууд хоорондоо гэрээний болон гэрээний бус харилцаанд байгаагаас үл хамааран үүсэхээр заажээ. Мөн хуулийн 230 дугаар зүйлд эдийн бус гэм хорыг арилгах талаар заасан бөгөөд Эдийн бус гэм хорыг зөвхөн хуульд тусгайлан заасан тохиолдолд мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлүүлж болох тухай заасан байна.

Иргэний хуулийн заалтууд болон дээрх судлаачдын тодорхойлолтоос харахад гэм хор гэсэн ойлголт нь хохирол гэсэн ойлголтоос илүү өргөн утгатай бөгөөд түүнийг өөртөө багтаасан ойлголт гэж болох байна.³ Өөрөөр хэлбэл гэм хор нь шууд материаллаг хохирол болон эдийн бус гэм хор буюу сэтгэл санааны гэм хор гэсэн төрөлд хувааж болох юм.

Энэхүү ойлголтоор авч үзвэл хүнд учирсан эдийн бус буюу сэтгэл санааны гэм хорыг арилгах, нөхөн төлүүлэх эрх зүйн зохицуулалтын талаар тоймлох шаардлага урган гарч байна. Тухайлбал: Иргэний хуулийн 511 дүгээр зүйлд эдийн бус гэм хорыг арилгах тохиолдол, арга замыг зааж өгсөн. Уг зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Бусдын нэр, төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг

² Д.Наранчимэг “Иргэний эрх зүйн үндсэн асуудал” УБ.,1999 он 89-р тал

³ Т.Мөнхжаргал “Монгол Улсын Иргэний эрх зүй” УБ.,2014 он 248-р тал

гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийгээ бодит байдалд нийцэж байгааг нотолж чадахгүй бол эд хөрөнгийн гэм хорыг арилгасныг үл харгалзан эдийн бус гэм хорыг мөнгөн болон бусад хэлбэрээр арилгах үүрэг хүлээнэ” гэж заасан байна.

Өөрөөр хэлбэл нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан мэдээ тараасан, хувийн нууцтай хамааралтай мэдээг өөрийн нь зөвшөөрөлгүй тараасан, иргэнийг өөрийн зөвшөөрөлгүйгээр элдвээр дүрсэлж нийтэлсэн, улмаар олон нийтэд үзүүлсэн тохиолдолд учирсан эдийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлж болохоор хуульчилсан мөн гэм хорын даатгалыг шинээр оруулсан нь өмнөх зохицуулалтаас илүү нарийвчилсан шинжтэй болсон.

Нөгөөтэйгүүр энд анхаарал татаж буй зүйл бол Иргэний хуулинд “эдийн бус гэм хор” гэдэгт яг юуг оруулж тооцох вэ гэдгийг шууд тодорхой зааж өгөөгүй байгаа асуудал юм. Гэхдээ уг хуулийн 511.1-д зааснаар бусдын нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан гэх тохиолдлыг эдийн бус гэм хор буюу сэтгэл санааны гэм хор гэсэн ойлголтын бүрэлдэхүүн хэсэгт хамруулан үзэх бололцоотой гэж үзэж болох байна.

Түүнчлэн эдийн бус буюу сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэх талаар манай хууль тогтоомжинд тодорхой зааж өгөөгүй байгаа нь хууль зүйн практикт уг зохицуулалтыг янз бүрээр тайлбарлах, ойлгож шийдвэрлэх тодорхойгүй байдлыг үүсгэх хандлага байна.

Үүнээс үндэслэн хэлэхэд сэтгэл санааны гэм хорыг манайд гэм хорын тусгайлсан төрөл болгож авч үзэхгүй байгаа бөгөөд харин эдийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлэхэд харгалзан үзэх шалгуур болгохоор хуульчилсан нь ажиглагдаж байна. Нөгөөтэйгүүр энэ нь эдийн бус хохиролд чухам яг юуг хамааруулан ойлгох талаар тодорхойлоогүй нь эдийн бус буюу сэтгэл санааны гэм хорын ойлголтын талаар маргаантай асуудлыг үүсгэж болзошгүй үр дагавар гаргаж болох байна. Тухайлбал, хүний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан эдийн бус гэм хороос гадна хүний амь нас хохироосон, хүний эрүүл мэндийг сарниулсанаас хүнд үүсэх сэтгэл санааны хохирлыг хэрхэн үнэлэх, тооцох асуудал бүрхэг байна.

Харин гадаад орнуудын хууль зүйн практикт энэ талаар нэлээд тодорхой авч үздэг байна. Тухайлбал, европт шүүхийн практик болон хуульчдын дунд эдийн бус буюу сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэхтэй холбоотой бүрдүүлвэр асуудлын нэг болох нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг хэрхэн тодорхойлж ойлгосноос шалтгаалан түүнийг сэргээх, гэм хорыг нь арилгах, нөхөн төлүүлэх аргыг тогтоох боломж бүрддэг.

Юуны түрүүнд Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан тохиолдолд сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэхээр шаардах эрхтэй этгээдэд хэнийг хамруулах вэ гэсэн асуудал чухал. Үүнд иргэн, хуулийн этгээд, эсхүл зөвхөн ганц иргэнийг хамруулах эсэхээ тодорхойлох ёстой. Иймээс нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд гэсэн ойлголтуудын ялгааг нь мэдэх нь чухал.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэр томъёоны дагалдаг: Нэр төр, алдар хүнд гэдэг бол хамт олон, нийгэм төрөөс хүний хувьд өгсөн үнэлгээ юм.

Эрх зүйн мэдлэгийн товч толинд: Нэр төр бол бие хүний талаар нийгмийн зүгээс өгч буй тодорхой үнэлэлт бөгөөд түүний нийгмийн бодит шинж юм. Биехүний нэр төрийг түүний үйл ажиллагаа, үйл хэрэг, үзэл бодлоор тодорхойлно.

Алдар хүнд нь бие хүний өөрийн үнэлгээнд илэрхийлэгдэнэ. *Хууль зүйн тайлбар толинд:* Нэр төр гэж хүний нийгэмд эзлэх байр суурь шинж чанар, төлөв байдлыг ёс суртахууны талаас нь илэрхийлсэн үнэлэмж буюу нийгэм эрх зүйн категор. Нэр төр нь хүний төрсөн өдрөөсөө эхлэн зөвхөн өөрт нь заяамал ба салшгүй чанар нь нэр төртэй байх явдал бөгөөд түүнийг хэн ч өөрчлөх, хүчингүй болгох эрхгүйгээс гадна бусдад шилжүүлж болдоггүй.

Ажил хэргийн нэр хүнд гэж иргэн, хуулийн этгээд тухайн эрхлэж буй байгууллага, аж ахуйгаа үр ашигтай эрхлэн хөтөлж, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, бараа, бүтээгдэхүүнээрээ тодорхой зах зээл, хэрэглэгчийн хэрэгцээг тогтвортой хангаж, тэдний таашаалыг хүлээх нь тухайн иргэн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг үнэлсэн нийгмийн үнэлэмж юм гэж тодорхойлсон байна.

Олон улсын хүний эрхийн нэр томъёоны тайлбарт хүний нэр төр, алдар хүнд гэж Бүх хүний эрхийн эрх зүй, гүн ухааны үндэс болдог. Хүнд төрсөн цагаас нь заяасан хүний төрлөхийн үнэ цэнэ.

Аливаа улс хүний нэр төр, алдар хүнд, нэр хүндийг хамгаалж, гутаахыг хязгаарласан олон улсын хүний эрхийн стандартыг тогтоож, хүний нэр төр, алдар хүндийг хүндэтгэх зарчмыг хууль тогтоомжоороо баталгаажуулах ёстой. Хүний эрх нь нэр төр, алдар хүндийг хамгаалдаг. Хүний эрхийн суурь нь нэр төр, алдар хүнд бөгөөд тэр нь бусдаас олгогдоогүй, үүсгэгдээгүй төрлөх чанартай гэсэн байна.

ОХУ-ын эрх зүйн тайлбарт: Нэр төр- хүн төрөхөөсөө үхэх хүртлээ өөртөө өгсөн үнэлгээ

Алдар хүнд – нийгэм, олон нийт тэр хүнийг хэрхэн хүлээн авч буйн илрэл. Харин хувь хүнд хандах хандлага нь нэр хүндээр илэрдэг. Ажил хэрэг, бизнестэй холбоотой хэрэглэгддэг ажил хэргийн нэр хүндийг хүн өөрөө буюу эрхлэн буй ажил, албан байдлаар олж авдаг гэсэн байдаг.

Иймээс дээрх байдлаас үндэслэн дараах дүгнэлтийг хийж болох байна. Нэр төр гэдэг ойлголтыг хуулийн этгээдийн хувьд хэрэглэх боломжгүй бөгөөд хуулийн этгээд нь зохиомлоор бий болгосон бүтэц болохынхоо хувьд өөрийн ухамсар, сэтгэцтэй байх боломжгүй юм.

Хуулийн этгээдийн хувьд ажил хэргийн нэр хүндийг нь гутаасан үед л түүнийг сэргээх талаар ярьж болох бөгөөд учир нь хуулийн этгээд гэдэг нь өөрөө ажил хэрэг явуулах л зорилготой байгуулагддаг ба түүнд зөвхөн ажил хэрэгч шинж чанар л байж болох юм. Иймээс ажил хэргийн нэр хүндийг хөндсөн гэх зөрчлийн үед 3 төрлийн хариуцлага тооцож болох юм. Үүнд:

- Тараасан мэдээллийг няцаах
- Учирсан хохирлыг нөхөн төлөх /материаллаг хохирол
- Сэтгэл-санааны-гэм-хорыг нөхөн төлөх явдал юм.

Харин иргэний нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан хэргийн хувьд дээр дурдсан 3 төрлийн хариуцлагыг аль алиныг нь тооцож болох бөгөөд гэхдээ хуулийн этгээдийн хувьд сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэх хариуцлага оноох боломжгүй юм.

Хуулийн этгээд өөрийн гэсэн сэтгэл санаа байхгүй, өөрөөр хэлбэл хуулийн этгээд нь сэтгэлийн хөдөлгөөн, бие махбодийн зовлон шаналал амссан байх боломжгүй. Иймд хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан тохиолдолд худал мэдээлэлд няцаалт, залруулга хийх, эд хөрөнгийн хохирлыг нөхөн төлөх гэсэн 2 төрлийн хариуцлагыг тооцож болох байна.

Манай улсын хууль тогтоомжид сэтгэл санааны гэм хорыг нөхөн төлүүлэх талаар шууд заасан заалт байхгүй гэж болох юм. Иргэний хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 4 дэх хэсэгт “Иргэний эрхийг эдийн бус гэм хорыг арилгуулах аргаар хамгаална”, 497 дугаар зүйлд “Бусдын эрх, амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөд хууль бусаар санаатай буюу болгоомжгүй үйлдэл /эс үйлдэл/-ээр гэм хор учруулсан этгээд уг гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэгтэй” гэж заасан байна. Эндээс харахад сэтгэл санаанд учруулсан гэм хорын талаар дурдаагүй байна.

Харин Иргэний хуулийн 511 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Бусдын нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан мэдээ тараасан этгээд түүнийгээ бодит байдалд нийцэж байгааг нотолж чадахгүй бол материаллаг хохирлыг арилгасныг үл харгалзан эдийн бус гэм хорыг мөнгөн болон бусад хэлбэрээр арилгах үүрэг хүлээнэ” гэсэн байгаа нь материаллаг хохирлын хажуугаар материаллаг бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх бололцоог бүрдүүлсэн гэж болох байна.

Мөн зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Эдийн бус гэм хорын хэмжээг мэдээ тараасан хэрэгсэл, тарсан хүрээ, хохирогчийн сэтгэл санаанд учирсан үр дагавар зэргийг харгалзан нэхэмжлэгчийн шаардлагын хүрээнд мөнгөөр тооцож тогтоох”-оор зааснаас үзэхэд сэтгэл санаанд учирсан үр дагавар буюу сэтгэл санааны гэм хор нь эдийн бус гэм хорыг мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэх нэг үзүүлэлт болж байгаа нь харагдаж байна. Иймд манай хууль тогтоомжид заасны дагуу сэтгэл санааны гэм хорыг эдийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлэх аргаар арилгаж болох үндэслэл байна.

Эдийн бус гэм хор гэдэгт эдийн бус баялаг, хувийн эрх нь зөрчигдсөн байдлыг ойлгож болно. Эдийн бус баялагт амь нас, эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, хувийн амьдралын халдашгүй байдал, хувийн болон гэр бүлийн нууц зэрэг орно.

Эдийн бус хувийн эрх гэдэгт оршин суугаа газраа чөлөөтэй сонгох, зохиогчийн эрх, өөрийн нэрийг хэрэглэх эрх зэрэг орно. Эдгээр баялаг, эрхийг эдийн бус гэж тодорхойлох гол шалгуур бол түүнийг бусад этгээдэд дамжуулж болдоггүй, зөвхөн тухайн этгээдэд хамааралтай байдаг онцлогтой юм.

Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлд заасны дагуу өөрөөр хэлбэл эд хөрөнгийн болон эдийн бус эрх нь зөрчигдсөн үед гэм хор нөхөн төлүүлэхээр заасан боловч гэм хорын төрлийг нарийн зааглаж өгөөгүй байна.

Эндээс үзвэл үүнд Иргэний хуульд заасан гэм хорын хоёр төрлийн аль алиныг нь ч төлүүлж болохоор ойлгогдож байна. Гэтэл 511 дүгээр зүйлд зааснаас харахад зөвхөн эдийн бус гэм хор учирсан тохиолдолд сэтгэл санаанд учирсан үр дагаврыг харгалзан үзэх талаар заасан байдаг. Үүнээс гадна иргэний хуулийн 511.3 –т заасны дагуу уг хуулийн 21.4, 21.5, 21.6-д заасан зөрчлүүд буюу хуулиар тогтоосон хувийн нууцад хамааралтай мэдээг тухайн иргэний өөрийнх нь зөвшөөрөлгүйгээр тарааснаас гэм хор учирсан гэж үзвэл, иргэний дүрсийг гэрэл зураг, кино, дүрс бичлэгийн хальс, хөрөг зураг болон бусад хэлбэрээр өөрийнх нь зөвшөөрөлгүй нийтэлсэн, олон нийтэд үзүүлснээс гэм хор учирсан зэрэг нь мөн эдийн бус гэм хорыг мөнгөөр нөхөн төлүүлэх үндэслэл болох байна.

Нас барсан хүний нэр төр, алдар хүндийг гутаасан тохиолдолд түүнийг нь хэрхэн хамгаалах, эд хөрөнгийн бус эрхийн хэмжээг хэрхэн тогтоох, нэр төр гутааснаас сэтгэл санаанд учирсан үр дагавар гэдэгт юуг ойлгох зэрэг асуудал хууль зүйн зохицуулалтын гадна үлдсэн байна.

Бусад тохиолдолд гэм хорыг хэрхэн арилгах талаар Иргэний хуулийн 52 дугаар бүлэгт тодорхой заасан боловч дээр дурдсан тохиолдоос бусдад нь сэтгэл санааны гэм хорыг хэрхэн нөхөн төлүүлэх талаар нарийвчлан заагаагүй байна.

Энэ байдлаас шалтгаалан шүүхээс хэргийг шийдвэрлэхдээ төсөөтэй бус, магадгүй өрөөсгөл гэж болохуйц янз бүрээр шийдвэрлэх хандлага байна гэж болох байна. Харин Эрүүгийн хуулинд гэм буруутай нь тогтоогдвол зохих торгууль оногдуулах, тодорхой хугацаагаар баривчлах, хорих ял оногдуулахаар зохицуулсан байна.

Мөн зарим тохиолдолд нэхэмжлэгчээс эд хөрөнгийн бус гэм хорын хэмжээг мөнгөөр үнэлээгүй байх бөгөөд зөвхөн нэр төрөө сэргээлгэхээр шүүхэд хандсан тохиолдол ч олон бий.

Иргэний эрх зүйд тухайн хүн гэм буруугүй гэдгээ өөрөө нотлох ёстой. Хэрэв нотлож чадахгүй бол гэм буруутайд тооцогдоно. Харин Эрүүгийн эрх зүйд гэм буруутайд үл тооцох зарчим үйлчилдэг. Өөрөөр хэлбэл, бүрэн төгс нотлогдож, шийдвэр гараагүй цагт тухайн хүнийг гэм буруутайд тооцох ёсгүй билээ.

Мэдээж дээр дурдсан байдлаас гадна шүүхэд нөхөн төлбөрийн хэмжээг объектив байдлаар тодорхойлох тусгай шалгуур байх ёстой. Тодорхой хэрэг бүрийн тухайд шүүгч тухайн хүний зөрчигдсөн баялгийн ерөнхий үнэлгээ, хууль зөрчигчийн гэм буруугийн хэмжээ, эрх зүйн зөрчлийн үр дагаврын хэмжээ, хохирогчийн амьдралын нөхцөл /албан ажлын, гэр бүлийн, ахуйн, материалын, эрүүл мэндийн байдал, нас/, худал мэдээлэл тараагдсан хүрээ, бие эрхтний гэмтлийн хэмжээ, нас барсан хүн болон нэхэмжлэгчийн төрлийн холбоо, талуудын материаллаг байдал зэргийг харгалзан үзэх нь зүйтэй юм.

Нөгөөтэйгүүр бас нэг анхаарах томоохон асуудал бол эдийн бус буюу сэтгэл санааны гэм хор учирсан гэх хүн буюу нэхэмжлэл гаргагч маань өөрийн хохирсон гэх үнэлгээгээ мөнгөн хэлбэрээр тооцон нэхэмжлэх, түүнийг нь шүүх хууль хяналтынхан хэрхэн үнэлэн тооцох аргачлал нэн хангалтгүй байгаа болно.

Үүнээс шалтгаалан нэхэмжлэл гаргагчид өөрсдийн тооцолсноор буюу хатуухан хэлэхэд хүссэнээрээ нэхэмжлэлийн мөнгөн хэлбэрээ илэрхийлдэг гэхэд хилсдэхгүй байна.

1.Дотоодод нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлж буй аргачлал
Манай улсын хувьд эд хөрөнгийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлэх хэмжээг тогтоох асуудлын талаар

Улсын Дээд Шүүхийн Иргэний танхимаас шинэ Иргэний хууль батлагдахаас өмнө буюу 2000 оны 6 дугаар сарын 25-ны өдөр зөвлөмж гаргасан байдаг.

Гэхдээ шинэ Иргэний хуультай төсөөтэй хэрэглэгдэх бололцоотой юм. Тус зөвлөмжид дараах байдлаар эдийн бус гэм хорын хохирлыг нөхөн төлүүлэх аргачлалыг гаргасан байна.

Шүүх эд хөрөнгийн бус гэм хорыг арилгах хэмжээг мэдээ тараасан арга хэрэгсэл, тарсан хүрээ, хохирогчид учирсан сэтгэл санааны үр дагавар зэргийг харгалзана гэдгийг доорхи утгаар ойлгоно.

/хуучин Иргэний хуулийн 392 дугаар зүйл, шинэ Иргэний хуулийн 511 дүгээр зүйл/ Энэхүү аргачлалыг товчхоноор тоймловол:

Мөн уг зөвлөмжид заасны дагуу шүүх эдийн бус гэм хорыг нөхөн төлүүлэхдээ дээрх хуульд заасан нөхцөл байдлаас гадна төлбөр хариуцагчийн цалин, орлого, үндсэн болон эргэлтийн хөрөнгийн хэмжээ, мэдээ тараасан санаа зорилгыг харгалзан үзэж гэм хорын хэмжээг тогтооно гэсэн байна.

Энэхүү зөвлөмж нь шүүхүүдээс иргэдийн эдийн бус гэм хорын хохирлыг нөхөн төлүүлэх, арилгах, сэргээхтэй холбогдсон харилцааг арга зүйн хувьд объектив байдлаар шийдвэрлэх боломжийг бүрдүүлж байна гэж болох байна.

2.Гадаад орнуудад нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлж буй аргачлал

Гадаад орнуудын хууль зүйн практикаас харахад нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлохдоо дараахь шалгуурыг харгалзан үздэг байна.

- гэм хор учруулагчийн гэм буруугийн хэмжээ
- хохирол учирсан этгээдийн хувийн онцлогтой холбоотой бие махбодийн болоод ёс суртахууны зовлонгийн /гэм хорын/ хэмжээ
- бодит нөхцөл байдал болон хохирогчийн хувийн онцлогийг тусгасан бие махбодийн болоод ёс суртахууны зовлонгийн /гэм хорын/ шинж чанар
- шударга ёсны шаардлага зэрэг юм.

Гэм хор учруулагчийн гэм хорын хэмжээ, хуулинд гэм буруу хариуцлага хүлээлгэх үндэслэл болно гэж заасан нөхцөлд хэрэглэгдэх бололцоотой. “Сэтгэл санааны гэм хор” нь хууль бус үйлдлийн нийгмийн үнэлгээг тусгадаг.

Иймд нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлохдоо ёс суртахууны болон бие махбодийн зовлонгийн төрөл /шинж чанар биш/, харин эдгээр эд хөрөнгийн бус гэм хор учирсан баялагийн ач холбогдол шинж чанарыг харгалзан үзэх нь зүйтэй гэж үздэг.

Ихэнх судлаачдын үзэж байгаагаар бодит сэтгэл санааны гэм хорын нөхөн төлбөрийн хэмжээ “байж болохуйц сэтгэл санааны гэм хорын нөхөн төлбөр”-ийн хэмжээнээс дөрвөөс илүү дахин хэтрэхгүй байх нь тодорхой төрлийн эрх зүйн зөрчлийн хувьд нөхөн төлбөрийн дээд түвшинг тогтоох бололцоог бүрдүүлдэг гэж үздэг байна.

Түүнчлэн Австрали, Их Британи зэрэг оронд хэн ч нэр төрөө сэргээх нэхэмжлэл гаргаж болно. Гэхдээ шүүхээс дараах үндсэн 4 элементийг хангасан тохиолдолд тухайн гаргаж буй нэхэмжлэлийг хүлээн авдаг байна.⁴ Үүнд:

- Бодит байдалд нийцээгүй мэдээлэл түгээсэн бол,
- Нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүндийг гутаасан бол,

⁴ Ж.Оюунтунгалаг “Харьцуулсан Иргэний эрх зүй” УБ.,2013 он 79-р тал

- Тодорхой байгууллага, хувь хүний нэр зааж, танигдахаар бичсэн, дүрсэлсэн /гэхдээ заавал шууд тусгахгүй байж болно/ бол ,
- Бодит баримт, болсон үйл явдал дээр тулгуурлаагүй бол гэсэн үндэслэлтэй байх ёстой.

Гэхдээ энэ нь цэвэр онолын асуудал бус, хууль зүйн практик ач холбогдол талаасаа анхаарах зүйл юм. Тухайлбал, дээр дурдсан орны сэтгүүлчид дээрх 4 элементийн хууль зүйн үр дагаварыг мэддэг учраас аливаа материал нийтлүүлэхдээ уг хүрээ, хязгаараас гажихгүйгээр бичиж, нийтэлдэг нь томоохон ололттой тал юм. Манай хэвлэлийнхэн ч энэ талаар мэдээлэлтэй байх нь нэн чухал юм.

Эцэст нь хэлэхэд шүүхээс нэр төр гутаах хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэхдээ нэхэмжлэгчид эрүүл мэнд, сэтгэл санааны гутрал бий болсон эсэх, ашиг орлогын тооцоо, гэм хорын хохирлын хэмжээ, үг хэллэгийн тайлбар зэрэг тусгай мэдлэг шаардсан асуудлыг хэрхэн шийдвэрлэх боломжийг нарийвчлан зохицуулах нь зүйтэй юм.